

Aleksandra Fudala-Barańska
Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice
ORCID ID: 0000-0002-3822-7847
e-mail: a.fudala-baranska@ue.katowice.pl

Miejsce i rola programów w gwarze śląskiej w ofercie programowej Telewizji Katowice

ABSTRAKT

Gwara śląska trafiła na szklany ekran w latach sześćdziesiątych XX wieku. Gwarowe programy nie miały jednak umacniać tradycji i śląskiej kultury, ani też upowszechniać śląskich zwrotów i wyrażeń. Ich zadaniem było dostarczanie rozrywki. Jednostronnie przedstawiono też w mediach wizerunek mieszkańców Górnego Śląska. Zwyczajowo byli to górnicy lub hutnicy, rzadko piastujący odpowiedzialne stanowiska, lubujący się w biesiadowaniu, hodowli gołębi, grze w karty i niewybrednych dowcipach. W artykule przedstawiono, jak zmieniały się audycje w gwarze śląskiej w ofercie Telewizji Katowice od założenia stacji po współczesność, jak ewoluowały z produkcji typowo rozrywkowych w kierunku programów utrwalających dziedzictwo kulturowe Górnego Śląska.

SŁOWA KLUCZOWE: program, gwara śląska, telewizja, region, regionalizm.

Postrzeżenie śląskiej gwary

Gwara zwana na Śląsku „godką” od lat jest przedmiotem dyskusji. W wielu regionach Polski wciąż uważana jest za mieszaninę języka polskiego i niemieckiego. Tymczasem już dwa wieki temu ksiądz Paweł Pośpiech w „Gazecie Ludowej” pisał: „Nasz język górnośląski jest językiem dobrze polskim. Jest to ten sam język, w którym głosił swe kazania ks. Piotr Skarga, w którym Kochanowski śpiewał swe pieśni na chwałę Bożą i psalmy tłumaczył”¹.

Zdaniem językoznawcy Bogusława Wyderki mowa Górnoślązaków nie jest ani językiem mieszanym, ani odrębnym od polszczyzny, czego dowodzi system znaków oraz zasób leksykalny gwary identyczny z systemami innych odmian językowych należących do polskiego języka etnicznego. W polski system językowy

¹ Cyt. za P. Spyra, *Garść refleksji, potem długi cytat dla śląskich polityków*, [https://piotrspyra.wordpress.com/category/gwara-slaska/\(08.06.2013\)](https://piotrspyra.wordpress.com/category/gwara-slaska/(08.06.2013)).

włączone są nawet zapożyczenia z języka niemieckiego². Filolog Zbigniew Kadłubek uważa, że śląski „to nie jest prosty język ludzi ze wsi, ale opiera się na słowach pochodzących nie tylko z niemieckiego, ale i czeskiego, jidysz, a także z greki i łaciny”³.

Wskazania językoznawców na śląską gwarę jako odmianę polszczyzny nie przełożyły się na jej obecność w instytucjach publicznych ani mediach. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać w latach dwudziestych XX wieku, kiedy to utworzono autonomiczne województwo śląskie. Od początku samodzielne województwo starano się jak najsilniej powiązać z II Rzeczpospolitą. Na państwowe stanowiska powoływano wyłącznie zwolenników polskości Śląska. Wówczas wykreowano też wzorzec prawdziwego Ślązaka, który miał być „bojownikiem o polsność, najlepiej powstańcem bądź skupionym na pracy górnikiem”⁴.

Stosunek władz sanacyjnych do Śląska i śląskości przejęty po II wojnie światowej elity PRL-u. Z Górnego Śląska rugowano wszystko, co niepolskie, stąd także mało przychylny stosunek władz do śląskiej gwary⁵. Jak zauważył Michał Smolorz,

„regionalizm nigdy nie był priorytetem żadnej z ekip rządzących, dlatego też akcenty regionalne w mediach miały przede wszystkim charakter konsumpcyjny i rozrywkowy; służyły jedynie pozyskaniu widowni, a nie jej kształtowaniu”⁶.

Taki właśnie charakter miały programy w gwarze śląskiej, które pojawiały się od lat sześćdziesiątych XX wieku na antenie Telewizji Katowice. Dopiero po 1989 roku, dzięki przemianom społeczno-ustrojowym, programy gwarowe wzbogacono o elementy edukacyjne. Zmieniła się również ich rola: z nieskomplikowanej rozrywki, na pograniczu kabaretu, poprzez prezentowanie twórczego dorobku Górnos Ślązaków, aż po poważne dyskusje o Śląsku i śląskości. Zadbano również, by programy te utrwalały dziedzictwo kulturowe regionu.

Metody badawcze

W artykule dokonano analizy wszystkich programów realizowanych w gwarze śląskiej, emitowanych na antenie Telewizji Katowice w latach 1953-2017, czyli od momentu powstania stacji po bieżący rok. Ponieważ programy te ukazywały się w cyklach, przeanalizowano każdy cykl w całości (o ile liczył dziesięć odcinków i mniej) oraz po pięć pierwszych, pięć środkowych oraz pięć końcowych odcinków

² Zob. B. Wyderka, *Język, dialekt czy kreol?*, [w:] *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?*, L. Nijakowski (red.), Warszawa 2004, s. 187-215.

³ Z. Kadłubek, *Listy z Rzymu*, Katowice 2008, s. 12.

⁴ M. Smolorz, *Śląsk wymyślony*, Katowice 2012, s. 86.

⁵ Ibidem, s. 253.

⁶ Ibidem, s. 271.

w przypadku, gdy cykl składał się z ponad dziesięciu części. Analizie poddano zawartość merytoryczną audycji, ich budowę oraz informacyjne, edukacyjne bądź rozrywkowe funkcje⁷. Pod pojęciem „cykliczne” rozumiane są programy posiadające nie mniej niż trzy wydania, emitowane z określoną częstotliwością w ustalone dni tygodnia lub miesiąca, posiadające własną czołówkę, końcówkę, planszę tytułową, grafikę oraz scenografię. W artykule używane są również pojęcia: „audycja telewizyjna” rozumiana jako „ciąg ruchomych obrazów z dźwiękiem lub bez niego, stanowiący ze względu na treść, formę, przeznaczenie lub autorstwo, odrębną całość w stworzonym przez dostawcę usługi medialnej programie lub katalogu audycji”⁸; „felieton”, czyli autorskie przedstawienie tematu przy użyciu kamery; „program”, czyli „telewizyjna produkcja audiowizualna, będąca podstawową jednostką ramówek stacji telewizyjnych”⁹; program „na żywo” – audycja emitowana bezpośrednio na antenę; „program studyjny”, czyli taki, którego akcja toczy się w telewizyjnym studiu oraz „ramówka telewizyjna” rozumiana jako zestaw programów danej stacji z uwzględnieniem dat oraz godzin emisji poszczególnych pozycji¹⁰.

Programy gwarowe w ofercie programowej Telewizji Katowice

Zdaniem Michała Smolorza – publicysty i reżysera programów telewizyjnych – najprostszym sposobem identyfikacji regionalnej jest język¹¹. Pierwszy w historii Telewizji Katowice program realizowany w gwarze śląskiej nosił tytuł *U Bregułów na Zawodziu*, a na antenie katowickiej stacji pojawił się w 1968 roku¹². W archiwum TVP Katowice próżno szukać taśm z odcinkami *U Bregułów na Zawodziu*. Istnienia tej pozycji w ramówce dowodzą jedynie zapisy w Księgach Inwentarzowych oraz wspomnienia dawnych pracowników stacji¹³. Program emitowano „na żywo”. Były to pięćdziesięciminutowe widowiska rozrywkowe, oparte na przeżyciach rodziny tytułowych Bregułów i ich sąsiadów. Zdaniem reżysera Ryszarda Bernerta „program był bardzo dobrze przyjmowany przez widzów, mimo że zawarte w nim anegdoty pozostawiały wiele do życzenia, podobnie jak autentyczność gwary śląskiej”¹⁴.

⁷ J. Gajda, *Media w edukacji*, Kraków 2003, s. 42-47.

⁸ Zob. Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o Radiofonii i Telewizji, Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34, art. 2, pkt. 4.

⁹ Zob. M. Sadowski, *Historia efektów specjalnych cz.3*, <http://www.audiowizualni.pl/index.php/postprodukcja/obraz/7462-historia-efektow-specjalnych-cz-3-nowe-swiaty-dawni-aktorzy> (24.11.2013).

¹⁰ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 2015, s. 762.

¹¹ M. Smolorz, *Śląsk...*, op. cit., s. 86.

¹² Zob. R. Barnert, *Inne kino, czyli od filmu amatorskiego do telewizji*, [w:] *Filmowe światy. Z dziejów X muzy na Górnym Śląsku*, (red.) A. Gwóźdź, Katowice 1998, s. 142.

¹³ Zob. Archiwum TVP Katowice, *Księgi inwentarzowe 1960-1961*, s. 11.

¹⁴ Ibidem.

Rozrywkowy charakter miał również kolejny gwarowy cykl *U Alojza*, który na antenie Telewizji Katowice można było oglądać w 1987 roku¹⁵. Odcinki realizowano w karczmie piwnej, gdzie śląskie przywary z humorem przedstawiała znana słuchaczom Radia Katowice rodzina Masztalskich złożona z aktorów, muzyków i dziennikarzy. Przy biesiadnym stole ciekawostki z kraju i regionu przeplatano śląskimi „wicami” (dowcipami) oraz przyśpiewkami w wykonaniu chorzowskiego zespołu „Antyki”. Zapraszano także gości związanych z regionem, między innymi Augustyna Halotę – emerytowanego górniką i odtwórcę głównej roli w filmie Kazimierza Kutza *Paciorki jednego różańca*.

Cykl *U Alojza* w reżyserii Edwarda Kozaka emitowano również w Programie 2 Telewizji Polskiej, skąd – jak wspomina autor – „dochodziły sygnały, że nic nie rozumieją, ale świetnie się bawią”¹⁶. Mimo przychylnych recenzji z centrali program zdjęto z anteny. Ówczesna władza uznała bowiem, że cykl obraża klasę robotniczą¹⁷.

Kolejny gwarowy program w Telewizji Katowice pojawił się dopiero po przemianach społeczno-ustrojowych, jakie dokonały się w Polsce po 1989 roku, kiedy zaczęły rozwijać się lokalne samorządy, a w szkołach wprowadzono edukację regionalną. Setki osób zgłaszały się do rozgłośni Polskiego Radia w Katowicach na konkurs posługiwania się gwarą *Po naszymu, czyli po śląsku*. W eterze gwara rozbrzmiewała na antenie Radia Piekary oraz Radia Fest.

W 1993 roku, w klimacie rosnącej popularności gwary, Telewizja Katowice uruchomiła słowno-muzyczne widowisko *Sobota w Bytkowie* oparte na pomysłe Marii Pańczyk, w reżyserii Waldemara Patlewicza¹⁸. Perypetie dwóch śląskich rodzin: Żymłów i Pytloków na szklanym ekranie przerodziły się w pierwszą śląską operę mydlaną¹⁹. Tytuł serialu nawiązuje do miejsca, w którym mieści się siedziba Telewizji Katowice. W głównych rolach wystąpili zarówno zawodowi aktorzy, jak i amatorzy. Scenarzysta *Soboty* w Bytkowie Adam Daszewski wspominał, że „pierwsza telenowela w Katowicach powstawała w skromnych warunkach technicznych i finansowych, w znacznym stopniu dzięki entuzjazmowi całej ekipy i gotowości do podejmowania najbardziej karkołomnych wyzwań”²⁰. Historię Żymłów i Pytloków oglądało blisko cztery miliony widzów. Była to największa widownia w sześćdziesięcioletniej historii Telewizji Katowice²¹. Przez sześć lat wyprodukowano prawie osiemdziesiąt odcinków serialu, który zdjęto z anteny pod koniec 1998 roku z przyczyn finansowych. Bohaterów telenoweli można było

¹⁵ Archiwum TVP Katowice 1987, *U Alojza*, D 1081, TC:10:00:30.

¹⁶ Rozmowa z Edwardem Kozakiem – autorem cyklu *U Alojza*, przeprowadzona 12.07.2015.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Archiwum TVP Katowice, *Sobota w Bytkowie*, Katowice 1993, SP 1542, TC:10:00:10.

¹⁹ P. Nowicki, *Co to jest telenowela*, Warszawa 2006, s. 49.

²⁰ Zob. A. Daszewski, *Sobota w Bytkowie, czyli portret Ślązaków czasu przełomu*, <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/608557,sobota-w-bytkowie-czyli-portret-slazakow-czasu-przelomu,id,t.html>, (01.07.2012).

²¹ Zob. Biuro Reklamy TVP Katowice, *Wyniki badań oglądalności w latach 1990-2017*, s. 2.

jeszcze oglądać w programie rozrywkowym *Śląska laba* w reżyserii Waldemara Patlewicza i Krzysztofa Jasińskiego²². Były to rejestracje biletowanych koncertów z Domu Muzyki i Tańca w Zabrze, gdzie w estradowym widowisku śląskim artystom towarzyszyli goście z całego kraju.

W 2005 roku w Telewizji Katowice emitowano jeszcze jeden cykl publicystyczno-rozrywkowy, w którym prowadzący posługiwali się gwarą śląską. Była to *Niedziela w Bytkowie* w reżyserii Waldemara Patlewicza, przemianowana na *U nos w Bytkowie*, gdy program przeniesiono na sobotę²³. W telewizyjnym studiu, z udziałem publiczności, co weekend pojawiała się dwójka prowadzących: Grażyna Bułka (aktorka katowickiego Teatru Korez) oraz dziennikarz Grzegorz Gajda wymiennie z aktorem Teatru Śląskiego Markiem Ślosarskim. W każdym z odcinków towarzyszył im gość związany zawodowo bądź rodzinnie ze śląskim regionem. O bohaterze każdego programu w przygotowanym wcześniej felietonie opowiadali przyjaciele i współpracownicy. Studyjne rozmowy z gościem przeplatano piosenkami w wykonaniu zespołu „Antyki”, Mirosława Szołtyśka i Mirosława Jędrowskiego oraz grupy „Gang Marcela”²⁴.

Choć gwarowe programy zawsze plasowały się w czołówce najchętniej oglądanych pozycji na antenie Telewizji Katowice, bywało, że zarzucano im, iż są niezgodne z polską racją stanu. Dawni pracownicy stacji wspominają, że do redakcji przychodziły listy z zarzutami, iż to „efekt działania sił rewizjonistycznych, szydęczy taniec na grobie powstańców śląskich, a nawet próba oderwania Śląska od Polski”²⁵.

Kolejną gwarową produkcją na antenie katowickiej stacji był *Patefon ujka Ericha*²⁶. Była to pierwsza audycja zakupiona przez telewizję od Anteny Górnośląskiej – prywatnego producenta specjalizującego się w filmach dokumentalnych oraz programach rozrywkowych poświęconych śląskiej kulturze²⁷. W 2010 roku we wnętrzach Muzeum Historii Katowic co dwa tygodnie realizowano półgodzinne odcinki programu, w których z tytułowego patefonu Wiesław Sławik (aktor Teatru Śląskiego) nastawiał utwory śląskich artystów. Program ilustrowano czarno-białymi ujęciami miast, ludzi, miejsc i instytucji korespondujących z tekstami wykonywanych utworów. Prowadzący snuł opowieści o śląskich tradycjach oraz historii regionu.

Zarówno *Patefon ujka Ericha*, jak i *U Alojza czy U Bregułów na Zawodziu* oraz *Sobota w Bytkowie* były programami nastawionymi na dostarczanie odbiorcy

²² Archiwum TVP Katowice, *Śląska laba*, D 2098, TC:00:10:30.

²³ Archiwum TVP Katowice 2005, *Niedziela w Bytkowie*, DV 7550, TC:00:00:30.

²⁴ Archiwum TVP Katowice 2006, *U nos w Bytkowie*, DV 7650, TC: 00:01:00.

²⁵ M. Smolorz, *Śląsk...*, op. cit., s.247.

²⁶ Archiwum TVP Katowice 2010, *Patefon ujka Ericha*, Beta SP 3655, TC:00:01:15.

²⁷ H. Wach-Malicka, *Antena Górnośląska: Miała być telewizja regionalna, wyszło studio producenckie*, <http://www.dziennikzachodni.pl/artukul/493242,antena-gonoslaska-miala-byc-telewizja-regionalna-wyszlo-studio-producenckie,id,t.html> (15.01.2012).

rozrywki. Pojawiały się nie częściej niż raz w tygodniu i stanowiły zaledwie ułamek produkcji Telewizji Katowice.

Pierwszą pozycją w gwarze śląskiej o walorach edukacyjnych był *Śląsk jest piękny* w reżyserii Beaty Smagi i Marka Szołtyska, ukazujący się w latach 2006-2007²⁸. Prowadzący program Marek Szołtysek w regionalnym stroju opowiadał o tradycjach, zwyczajach, legendach, ale i historii związanej z tematem danego odcinka, będąc zarazem przewodnikiem po miejscach ważnych i charakterystycznych dla regionu śląskiego. Widzowie mogli poznać między innymi tradycje związane z Wielkanocą oraz świętami Bożego Narodzenia, urodzinami, zaręczynami czy niedzielnym obiadem. Przybliżono historię sanktuariów w Głogówku i na Jasnej Górze²⁹. Autorzy programu podążyli także śladami Jana Pawła II, odwiedzając miejsca pielgrzymowania papieża Polaka³⁰.

O pogańskich wierzeniach Marek Szołtysek opowiadał na szczycie góry Ślęża, gdzie przed wiekami czczono boga słońca – pierona³¹. W programie przybliżono również historię popularnych na Śląsku: żuru, wodzionki, piwa oraz ziemniaków sprowadzonych na Śląsk w roli lekarstwa na wychudzenie³². Nie zabrakło też historii strojów ludowych: chopionki złożonej z plisowanej spódnicy, fartucha, czyli zapaski, kamizeli oraz obowiązkowo kamiennych koralu z krzyżem oraz męskiego szaketu (marynarki), galot, czyli spodni i kamizelki zwanej na Śląsku westą³³. O wartościach artystycznych programu świadczy międzynarodowa nagroda przyznana autorom cyklu na festiwalu International Prix CIRCUM Regional Programme Award w hiszpańskim Bilbao w 2007 roku.

Edukacyjne walory miał również cykl *Dej pozór* Izoldy Czmok-Nowak³⁴. „W tym programie byśmy dawać pozór, czyli zwracać uwagę na śląskie tradycje, które są wciąż żywe, na ciekawych ludzi związanych ze Śląskiem i interesujące wydarzenia” – reklamowała cykl autorka³⁵. Każdy z odcinków składał się z dwóch reportaży ukazujących codzienne życie Ślązaków, ich pasje i marzenia. Wprowadzenie stanowiły gwarowe tematy na tle kopalni, huty czy familoka³⁶. Nowoczesny Śląsk natomiast pokazywano poprzez twórców nawiązujących do tradycji, ale też interpretujących śląskość w nowy sposób. O religijności i pobożności Ślązaków świadczy między innymi postawa gościa programu – Michała Pieca, który od 16. roku życia piechotą bądź rowerem podążył do świętych miejsc, opisując swoje

²⁸ Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 9068, TC: 00:01:20.

²⁹ Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 9637, TC: 00:05:00.

³⁰ Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 1045, TC: 00:00:10.

³¹ Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 7308, TC: 00:10:30.

³² Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 6313, TC: 00:15:00.

³³ Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 3767, TC: 00:10:50.

³⁴ Archiwum TVP Katowice 2013, *Dej pozór*, XDCAM 325, TC:00:00:10.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Archiwum TVP Katowice 2013, *Dej pozór*, XDCAM 367, TC:00:00:10.

przemyslenia na pielgrzymim blogu Delicate³⁷. Znaczenie rodzinnych wartości autorka ukazała, odwiedzając państwa Juraszków z Rudy Śląskiej, których cztery pokolenia mieszkają pod jednym dachem³⁸. O przywiązaniu Ślązaków do tradycji opowiedział fotoreporter Arkadiusz Gola, utrwalający w wolnych chwilach na kliszach śląskie dzielnice, zwyczaje i ludzi³⁹.

We wrześniu 2016 roku program *Dej pozór* zmienił formułę. Realizację półgodzinnych odcinków przeniesiono do zabytkowej wieży wodnej w Rudzie Śląskiej. W programie znalazła się sonda dotycząca znajomości gwarowych wyrażeń, prowadzona wśród przedszkolaków i uczniów katowickich szkół oraz rozmowy z gośćmi poprzedzone filmową prezentacją ich dokonań. Program odwiedził między innymi Grzegorz Chudy – polonista, założyciel „Szkółki śląskiej godki” w Katowicach, który przekonywał, że poprzez zabawę najłatwiej wpajać najmłodszym gwarowe powiedzenia⁴⁰. Państwo Szołtysikowie z Dąbrówki Wielkiej opowiadali w programie o tym, jak uczą synów paradowania w śląskich strojach podczas rodzinnych i państwowych uroczystości⁴¹. Odcinek *Dej pozór* poświęcono też gwarze śląskiej w internecie. W telewizyjnym studiu pojawiła się Klaudia Rokseła – blogerka portalu Gryfnie.pl oraz Martin Grabowski – autor bloga Chop w kuchni, gdzie zamieszczane są przepisy na śląskie dania, z którymi może poradzić sobie nawet mężczyzna pozbawiony kulinarnego talentu. Gośćmi programu byli też Grzegorz Kulig i Rafał Szyma zajmujący się opracowywaniem aplikacji, umożliwiających korektę teksów pisanych w śląskiej gwarze⁴².

Na planie *Dej pozór* spotkali się autorzy książek, kryminałów, poezji oraz bajek po śląsku. Piotr Długosz, wydawca literatury w gwarze śląskiej, zwrócił uwagę, że odbiorcami gwarowych pozycji literackich są ludzie w każdym wieku, a zainteresowanie klientów rośnie z roku na rok⁴³. W odcinku można było wysłuchać fragmentów takich książek, jak: *Filozofia po ślonsku* Marcina Kika, *Zaginione perty księżnej Daisy* Moniki Kassner oraz *Silesia Noir* Marcina Szewczyka. Ich autorzy przekonywali, że w gwarze można pisać o wszystkim i nie jest to twórczość wyłącznie lekka i przyjemna. Marcin Klik, z wykształcenia doktor nauk filozoficznych, autor *Filozofii po ślonsku*, dopatrywał się nawet związków Ślązaków z filozofią stoików. Jego zdaniem mieszkańcy Śląska, podobnie jak stoicy, są pogodzeni z losem i gotowi przyjąć wszystko, co niesie życie⁴⁴.

O pisaniu w gwarze śląskiej opowiadali też: Aleksandra Gruszka – autorka gwarowego bloga oraz Alojzy Ziemończyk – nauczyciel geografii, a zarazem jeden

³⁷ M. Piec, *Delicate*, <http://michalpiec.pl> (16.12.2016).

³⁸ Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 379, TC:10:00:20.

³⁹ Ibidem, TC:10:30:23.

⁴⁰ Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 479, TC:00:12:00.

⁴¹ Ibidem, TC: 17:00:20.

⁴² Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 789, TC:10:00:20.

⁴³ Ibidem TC:10:05:23.

⁴⁴ Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 790, TC:00:30:30.

z laureatów „Śląskiego dyktanda”. Oboje uważają, że pisanie w gwarze jest proste – zwłaszcza od momentu uporządkowania reguł śląskiej pisowni w *Ślabikorzu*⁴⁵. Gośćmi programu byli również Barbara Grządziel i Adrian Górecki, którzy postępując się gwarą przekształcili w dochodowy interes, uruchamiając internetowe biuro tłumaczeń www.ponaszymu.pl. Listę gości odcinka zamykał profesor Zbigniew Kadłubek – filolog Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, który przełożył na gwarę *Listy z Rzymu* oraz Ajschylosa. Były to pierwsze tłumaczenia literatury klasycznej na dialekt śląski.

W cyklu *Dej pozór* autorka starała się połączyć tradycję z nowoczesną interpretacją śląskości, bowiem jej zdaniem „śląska kultura to nie tylko starzik i starka, którzy opowiadają, jak to dawniej bywało. Śląski świat wciąż trwa, tylko jest inny niż kiedyś. Czerpie z przeszłości, ale dopasowuje się do współczesnych czasów”⁴⁶.

Najpopularniejsze w regionie potrawy zaprezentowano na antenie Telewizji Katowice w programie *Rączka gotuje*⁴⁷. Tytułowy Remigiusz Rączka – kucharz z Wodzisławia przyrządza potrawy, podając ich przepisy i przybliżając historię ich pochodzenia. Przedstawiono między innymi przepisy na makówki, kutię, żur, wodzionkę, rolady, śląskie buchty i czerwoną kapustę⁴⁸. Cykl można oglądać od pięciu lat, a w badaniach prowadzonych przez Biuro Reklamy TVP Katowice niezmiennie plasuje się w ścisłej czołówce najpopularniejszych programów, gromadząc przed telewizorami około 100 tysięcy widzów⁴⁹.

Listę audycji, w których prowadzący posługują się gwarą, zamykają: *Gwarowy koncert życzeń* oraz *Niedzielny fajer* w reżyserii Waldemara Patlewicza. *Gwarowy koncert życzeń* polega na odczytywaniu przez prowadzącego nadsyłanych przez widzów na różne okazje życzeń, po których emitowane są teledyski z utworami śpiewanymi w śląskiej gwarze⁵⁰. *Niedzielny fajer* natomiast to program prezentujący zespoły i solistów wykonujących gwarowe piosenki. Prowadzący *Niedzielny fajer* Marcin Sznapka – rodowity Ślązak – odwiedza artystów w domach, gdzie wspominają początki kariery, najlepsze koncerty i zabawne sytuacje na trasach koncertowych. Rozmowy przeplatane są piosenkami w wykonaniu gości poszczególnych odcinków.

Zdaniem publicysty Michała Smolorza większość programów realizowanych przez śląskie stacje telewizyjne i radiowe opiera się na tzw. poetyce haimatowej, czyli nieskomplikowanych melodiach, prostych rymach, przasných dowcipach

⁴⁵ Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 791, TC:00:17:30.

⁴⁶ M. Warchala, *Dziolcha, co godo o nowym Śląsku. Czegoś takiego w telewizji brakowało*, <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35055,19252099,dziolcha-co-godo-o-nowym-slasku-czegos-takiego-w-telewizji.html#ixzz4lqR48dWm> (09.12.2015).

⁴⁷ Archiwum TVP Katowice 2015, *Rączka gotuje*, XDCAM 389, TC:00:01:00

⁴⁸ Archiwum TVP Katowice 2015, *Rączka gotuje*, XDCAM 890, TC:00:00:10.

⁴⁹ Biuro Reklamy TVP Katowice, *Wyniki badań oglądalności w latach 20013-2016*, s. 3.

⁵⁰ Archiwum TVP Katowice 2014, *Gwarowy koncert życzeń*, BETA SP 2095, TC:00:10:20.

i wizerunku Ślązaka – zazwyczaj mało rozgarniętego, który jest pośmiewiskiem dla mieszkańców innych części Polski⁵¹. Takie postrzeganie Śląska propagowały niektóre audycje Radia Piekary i Radia Fest oraz takie programy telewizyjne jak *U Alojza*, czy *U Bregutów na Zawodziu*. Zadaniem śląskich mediów natomiast powinno być ukazywanie bogactwa śląskiej kultury, jej nowego oblicza, łączenia tradycji z nowymi technologiami oraz propagowanie historii. I takie role przypisuje się programom gwarowym emitowanym obecnie na antenie Telewizji Katowice.

Podsumowanie

Znaczenie programów gwarowych na antenie Telewizji Katowice ewaluowało, podobnie jak zmieniało się miejsce gwary w życiu publicznym mieszkańców Górnego Śląska. Po II wojnie światowej posługiwanie się gwarą uważano za coś wstydliviego, niepożądanego do tego stopnia, że w szkołach karano lub wyśmiewano uczniów, jeśli nie używali poprawnej polszczyzny. Nie było też miejsca na gwarę w urzędach czy instytucjach kultury. Śląskie tradycje i obrzędy traktowano w kategorii przemijających ciekawostek, cechujących ludzi prostych, niewykształconych i nieobytych. Nawet w ogłoszeniach o pracę można było znaleźć zapisy, że „jednym z wymogów ubiegania się o stanowisko jest poprawne posługiwanie się polszczyzną – bez naleciałości śląskich”⁵².

Programy gwarowe, które od połowy lat sześćdziesiątych sporadycznie pojawiały się najpierw w radiu, później w telewizji, pełniły przede wszystkim funkcje rozrywkowe. Dopiero po 1989 roku, po przemianach społeczno-ustrojowych w Polsce, do szkół wprowadzono edukację regionalną, w księgarniach pojawiły się książki pisane gwarą, a w internecie – strony i blogi poświęcone śląskiej kulturze i tradycjom. Coraz więcej restauracji wprowadzało do swojego menu tradycyjne śląskie dania, a instytucje kultury zaczęły wystawiać gwarowe spektakle i koncerty. Pojawiły się również wydawnictwa prasowe w gwarze śląskiej, takie jak *Sztajgerowy Cajtung* w Chorzowie. Dopiero wówczas twórcy programów telewizyjnych zmierzili się z audycjami popularyzującymi gwarę, a jednocześnie propagującymi śląską kulturę i tradycję. Niektóre z nich, produkowane przez Telewizję Katowice, trafiły nawet na anteny centralne. Ewoluuujący w kierunku nowoczesności wizerunek Śląska, wychodzący poza kopalnie, familoki i śląskie kluski z roladą i czerwoną kapustą, znajduje swoje odbicie w mediach, w atrakcyjnych również w formie programach, które nierzadko emitowane są w najlepszym czasie antenowym. Inaczej też rozumiana jest rola audycji w gwarze śląskiej. Nie zajmują już miejsca kabaretów i innych

⁵¹ M. Smolorz, *Śląsk...*, op. cit., s. 142.

⁵² *Zakazano godka – zakazany język*, <http://www.jaskolkaslaska.eu/2009/07/28/zakazano-godka-zakazany-jezyk> (28.07.2009).

rozrywkowych pozycji antenowych. Powstały po to, by uczyć, pielęgnować i utrwalać śląskie tradycje, kulturę i gwarę. Ma to szczególne znaczenie w dobie konwergencji mediów, jak również w czasach, kiedy pasma regionalne, nie tylko na Śląsku, zostały zawłaszczone przez centralę TVP i wypełnione serwisami informacyjnymi i publicystyką o charakterze ogólnopolskim. Również i w ostatnich latach, mimo cyfryzacji sygnału telewizyjnego w całej Polsce, nie umożliwiono ośrodkom regionalnym TVP wydłużenia własnego czasu antenowego. Dlatego też audycje w gwarze śląskiej są często jedynym autentycznie regionalnym elementem tak zwanego programu regionalnego w telewizji. Pozostałe audycje związane są ze Śląskiem o tyle, że wyprodukowano je w tym regionie, a ich autorami są regionalni dziennikarze, jednak poruszana w nich tematyka dotyczy tak samo mieszkańców Śląska, jak i Warszawy, Krakowa czy innych polskich miejscowości.

Bibliografia

- Barnert R., *Inne kino, czyli od filmu amatorskiego do telewizji*, [w:] *Filmowe światy. Z dziejów X muzy na Górnym Śląsku*, (red.) A. Gwóźdź, Katowice 1998.
- Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 2015.
- Gajda J., *Media w edukacji*, Kraków 2003.
- Kadłubek Z., *Listy z Rzymu*, Katowice 2008.
- Nowicki P., *Co to jest telenowela*, Warszawa 2006.
- Smolorz M., *Śląsk wymyślony*, Katowice 2012.
- Wyderka B., *Język, dialekt czy kreol?*, [w:] *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?*, L. Nijakowski (red.), Warszawa, 2004.

Źródła internetowe

- Daszewski A., *Sobota w Bytkowie, czyli portret Ślązaków czasu przełomu*, <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/608557,sobota-w-bytkowie-czyli-portret-slazakow-czasu-przelomu,id,t.html>, (01.07.2012).
- Piec M., *Delicate*, <http://michalpiec.pl> (16.12.2016).
- Sadowski M., *Historia efektów specjalnych cz.3*, <http://www.audiowizualni.pl/index.php/post/produkcja/obraz/7462-historia-efektow-specjalnych-cz-3-nowe-swiaty-dawni-aktorzy> (24.11.2013).
- Wach-Malicka H., *Antena Górnos Śląska: Miała być telewizja regionalna, wyszło studio producenckie*, <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/493242,antena-gonoslaska-miala-byc-telewizja-regionalna-wyszlo-studio-producenckie,id,t.html> (15.01.2012).
- Warchala M., *Dziółcha, co godo o nowym Śląsku. Czegoś takiego w telewizji brakowało*, <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35055,19252099,dziolcha-co-godo-o-nowym-slasku-czegos-takiego-w-telewizji.html#ixzz4IqR48dWm> (09.12.2015).
- www.jaskolkaslaska.eu, *Zakazano godka – zakazany język* (28.07.2009).

Dokumenty

- Archiwum TVP Katowice*, Księgi inwentarzowe 1960-1961.
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o *Radiofonii i Telewizji*, Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34, art. 2.

Biuro Reklamy TVP Katowice, *Wyniki badań oglądalności w latach 1990-2017*.

Biuro Reklamy TVP Katowice, *Wyniki badań oglądalności w latach 2013-2016*.

Materiały audiowizualne

- Archiwum TVP Katowice 2013, *Dej pozór*, XDCAM 325.
Archiwum TVP Katowice 2013, *Dej pozór*, XDCAM 367.
Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, SDCAM 379.
Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 479.
Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 789.
Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 790.
Archiwum TVP Katowice 2016, *Dej pozór*, XDCAM 791.
Archiwum TVP Katowice 2014, *Gwarowy koncert życzeń*, BETA SP 2095.
Archiwum TVP Katowice 2005, *Niedziela w Bytkowie*, DV 7550.
Archiwum TVP Katowice 2010, *Patefon ujka Ericha*, Beta SP 3655.
Archiwum TVP Katowice 2015, *Rączka gotuje*, XDCAM 389.
Archiwum TVP Katowice 2015, *Rączka gotuje*, XDCAM 890.
Archiwum TVP Katowice, *Sobota w Bytkowie*, Katowice 1993, SP 1542.
Archiwum TVP Katowice, *Śląska laba*, D 2098.
Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 1045.
Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 3767.
Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 6313.
Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 7308.
Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 9068.
Archiwum TVP Katowice 2001, *Śląsk jest piękny*, DV 9637.
Archiwum TVP Katowice 1987, *U Alojza*, D 1081.
Archiwum TVP Katowice 2006, *U nos w Bytkowie*, DV 7650.

Inne

Rozmowa z Edwardem Kozakiem – autorem cyklu *U Alojza*, przeprowadzona 12.07.2015.

The Place and Role of Programs in Silesian Dialect in the Programming Offer of Telewizja Katowice

Summary

The Silesian dialect first appeared on screen in the 1960s. The introduction of the dialect was not intended, however, to broaden the Silesian tradition and culture or to popularise the Silesian phrases and sayings, but to provide entertainment. The portrayal of the Upper Silesian people was also superficial in the media. They were depicted as miners or steelworkers, rarely in high position, indulging in feasts, pigeon breeding, gambling and vulgar banter. The article describes the changes in the radio broadcasts given in the Silesian dialect in Telewizja Katowice from its establishment to the present day. It aims to show how they evolved from being purely entertaining broadcasts to those that cherish the cultural heritage of the Upper Silesia.

Keywords: program, Silesian dialect, television, region, regionalism